

ΚΑΡΚΙΝΟΣ ΤΟΥ ΜΑΣΤΟΥ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ. ΜΕΡΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ...*

Γιώτα Κατσίκη**

Περίληψη

Στόχος του άρθρου είναι να περιγράψει το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συζητούνται θέματα που σχετίζονται με τον καρκίνο του μαστού. Οι διαπιστώσεις που θα αναφερθούν προέρχονται από τον χώρο της ιατρικής ανθρωπολογίας ή της ανθρωπολογίας της υγείας όπως άλλοι προτιμούν να ονομάζουν τον κλάδο εκείνο της ανθρωπολογίας που μελετά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι και οι κοινωνίες διαπραγματεύονται τα θέματα της υγείας και της ασθένειας. Προέρχονται επίσης από την κλινική δουλειά με γυναίκες με καρκίνο μαστού στο πλαίσιο του Πανελληνίου Σύλλογου Γυναικών με Καρκίνο Μαστού όπου εργαζόμουν. Η εξέταση του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου μπορεί να συμβάλει σε μια διεπιστημονική θεώρηση και να δώσει χρήσιμες πληροφορίες τόσο για το σχεδιασμό προγραμμάτων έγκαιρης διάγνωσης και ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης όσο και για την ανίχνευση της στάσης όλων μας ως υγιών, εν δυνάμει ασθενών, ασθενών και ως ειδικών.

Προσεγγίζοντας τον χώρο της συμβολικής του γυναικείου σώματος, παρατηρούμε ότι οι μαστοί κατέχουν σημαντική θέση. Στην αρχαιότητα μερικοί από τους κεραμικούς αμφορείς της Θήρας και των άλλων τύπων που χρησιμοποιήθηκαν κατά τις μινωϊκές και μυκηναϊκές περιόδους μιμούνται τις στρογγυλεμένες μορφές των γυναικείων σωμάτων, είχαν δε και μαστούς. Το κάλλος συνδέεται με το στήθος της Αφροδίτης (εικόνα 1n). Στην ορθόδοξη εικονολατρεία, η Παναγία, η Μπτέρα όλων θηλάζει το βρέφος της με δεδομένη τη φυσική λειτουργία του γυναικείου σώματος, δηλ. την αναπαραγωγή του είδους και την ανατροφή των παιδιών (εικόνα 2n). Στα δημοτικά τραγούδια ο μαστός απόκρυφος και μυστικός, λειτουργεί ως σημείο αποκάλυψης της γυναικείας ταυτότητας αλλά και ως τόπος εγγραφής της ανδρικής παρουσίας:

* Το κείμενο βασίζεται στην ανακοίνωση που παρουσιάστηκε στην ημερίδα με θέματα: «Νέες εξελίξεις στην έγκαιρη διάγνωση και θεραπεία του καρκίνου του μαστού – Ο ρόλος των Μ.Μ.Ε. – Ψυχολογική στήριξη και προγράμματα ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης» η οποία οργανώθηκε από τον Πανελλήνιο Σύλλογο Γυναικών με Καρκίνο Μαστού στις 28 Φεβρουαρίου 1999.

** Η Γιώτα Κατσίκη είναι Κοινωνική Λειτουργός, Κοινωνική Ανθρωπολόγος και Ψυχοθεραπεύτρια. Είναι επίσης μεταπτυχιακή φοιτήτρια, υπότροφος του ΙΚΥ του τμήματος Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών. Εργάζεται στο Κέντρο Ερευνών για θέματα Ισότητας (Μονάδα Συνοδευτικών Υποστηρικτικών Υπηρεσιών για Κοινωνικά Αποκλεισμένες Γυναίκες) και ιδιωτικά.

- A. «Και μιαν αυγή και μια λαμπρή, μια 'πίσημον ημέρα,
 βγήκαν να παίζουν το σπαθί, να ρίξουν το λιθάρι.
 Εκόπη τ' ασημόκουμπο κι εφάνη το βυζί της.
 – Τι έχεις, βρε βλάχη και γελάς, τι έχεις και χαμοβλέπεις;
 – Είδα τον ήλιο πο 'λαμψε κι έφεξε το φεγγάρι.
 Είδα και το βυζάκι σου που είν' άσπρο σαν το χιόνι»
- B. «Τον ήλιο βάζει πρόσωπο και το φεγγάρι στήθος»
- Γ. – «Πες μου σημάδια του κορμιού, σημάδια της αγάπης»
 – Έχεις ελιά στα στήθη σου κι ελιά στην αμασχάλη,
 κι ανάμεσα στα δυο βυζιά τ' αντρού σου φυλαχτάρι.
 – Ξένε μου εσύ 'σαι ο άντρας μου, εσύ 'σαι ο καλός μου»

Εικόνα 1n:

«Αφροδίτη, Παν και Έρως», 100 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο, φωτ. Ι. Ντεκόπουλου

Στην ελληνική και ξένη ζωγραφική συναντάμε συχνά την εικόνα της γυναίκας που θηλάζει (εικόνα 3n), καθώς επίσης και εκείνη των γυναικών που με γυμνά τα στήθη τους συνθέτουν το νωχελικό και φιλήδονο γυναικείο κόσμο (εικόνα 4n). Και στην τέχνη βλέπουμε λοιπόν αναπαραστάσεις της γυναίκας άλλοτε ως αγία (Παναγία) από τον κόσμο του «ερού» και άλλοτε ως αμαρτωλή, φορέας «μιαρότητας».

Η σπουδαιότητα βέβαια του μαστού ως μερικό αντικείμενο στο θηλασμό, ο οποίος αποτελεί στην ουσία επικοινωνία μεταξύ μητέρας και βρέφους, έχει επισημανθεί για τη συμβολή του στη διαμόρφωση της μεταξύ τους σχέσης, αλλά και στη διαφοροποίηση του βρέφους από τη μητέρα.

Σήμερα το γυναικείο σώμα επιβάλλεται να είναι τέλειο. Η αλλαγή της θέσης της γυναίκας, η πρόοδος της επιστήμης, οι νέες αντιλήψεις για το φύλο και το σώμα, επιτάσσουν το κυνήγι του ιδεατού σώματος.

Ο καρκίνος του μαστού θεωρείται γυναικίος καρκίνος γιατί πλήττει τη γυναίκα σ' ένα σημείο που συνδέεται άμεσα με τη σεξουαλικότητά της και τους ρόλους που αναδύονται. Η σεξουαλικότητα όμως είναι πολιτισμικά καθορισμένη και επομένως πολιτισμικά συγκροτείται και η γυναικεία ταυτότητα. Το πώς δηλαδή αντιλαμβανόμαστε το τι σημαίνει σήμερα να είναι κανείς γυναίκα καθορίζεται από κοινωνικο-οικονομικό-πολιτισμικούς παράγοντες και από τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες συγκροτούν τα φυλετικά πρότυπα των οποίων αναπαραστάσεις εμφανίζονται στην τέχνη που ενδεικτικά προσπαθήσαμε ν' αναφέρουμε.

Εκτός όμως από γυναικίος καρκίνος, ο καρκίνος του μαστού έχει όλα τα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με εκείνα των σοβαρών ασθενειών τα οποία και αυτά αλλάζουν στην ιστορική διάσταση. Ο καρκίνος σήμερα ως μια σοβαρή αρρώστια που μας φέρνει όλους μπροστά σε ζητήματα ύπαρξης, μας δηλώνει συγχρόνως και το πώς συναλλασόμεθα με την υγεία και την αρρώστια, το δυνατό και το αδύναμο κομμάτι της ανθρώπινης ύπαρξης.

Η υγεία στην αρχαιότητα εμφανιζόταν ως κόρη του Ασκληπιού του κυρίαρχου θεραπευτικού θεού και συχνά συνοδεύεται από τον πατέρα της και την αδελφή της την Πανάκεια. Ο σύνδεσμος αυτός της Υγείας με την Πανάκεια και τον Ασκληπιό, συμβολίζει τις δύο όψεις της θεραπευτικής τέχνης: την πρόληψη και τη θεραπεία. Η Υγεία φρόντιζε για τη διατήρηση της υγείας των ανθρώπων. Η θεά Πανάκεια προσωποποιούσε τη γνώση των αντιδότην, των φαρμάκων και της θεραπείας. Πόσο όμως υπάρχει σήμερα αυτή η σύνδεση; Συνεργαζόμαστε εμείς οι γυναίκες για την έγκαιρη διάγνωση του καρκίνου του μαστού; Ξέρουμε να κάνουμε αυτοεξέταση, κάνουμε μαστογραφία και αν ναι έχουμε συνεργασία με τον κατάλληλο γιατρό; Αλήθεια, πόσο είμαστε εξοικειωμένες με τους μαστούς μας, ή μήπως η ενασχόληση μαζί τους εξαντλείται στη διατήρηση ή απόκτηση του τέλει στήθους που πρέπει να πληροί συγκεκριμένες προδιαγραφές;

Το πώς στέκονται οι άνθρωποι απέναντι στην αρρώστια εξαρτάται από τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της κάθε νόσου, αλλά και της νοσηρότητας γενικά. Για τον καρκίνο φαίνεται ότι υπερίσχυσε η εξίσωση: καρκίνος = θάνατος που συναντάμε από το 1923 στο βιβλίο του ψυχολόγου Γκρόντεκ με τίτλο: «Id».

Εικόνα 2η: «Παναγία Γαλακτοφορούσα - η γαλήνια Θεομήτωρ», Μακάριος Γαλατιανός, 1784, στο *Ikonen Bilder in Gold. Sakrale Kunst Aus Griechenland*, A. Kademische Druck u. Verlagsanstalt, Graz - Austria: 1993, Βυζαντινό Μουσείο

Εικόνα 3η: Νικόλαος Γύζης: «Ψυχομάχνα», λάδι. Συλλογή Ιδρύματος Ευριπίδη Κοντλίδη

τις τελετουργίες που επιτρέπουν το πέρασμα στη νέα κατάσταση, στερείται νοήματος. Ο θάνατος που προβάλλεται στα ΜΜΕ με τον τρόπο που προβάλλεται μας οδηγεί σ' αυτό που θα λέγαμε «απο-θανατοποίηση» της ζωής όπου ο θάνατος δεν έχει θέση και σημασία. Ακριβώς επειδή ο καρκίνος συνδέεται με τον θάνατο τόσο έντονα, κατατάσσεται στον χώρο του μισρού τον οποίο χρειάζεται να ξεορκίσουμε, να αποσιωπήσουμε, να μετονομάσουμε. Ακόμα μιλάμε για τον καρκίνο χρησιμοποιώντας εκφράσεις από πολεμικές διαδικασίες (μάχη, πόλεμος, ήπτα) ή λέξεις όπως επάρατος δηλ. καταραμένος, κακοήθεια σ' αντιδιαστολή με την έννοια της καλοήθειας. Επίσης οι πολιτικοί και οι οικονομολόγοι ονομάζουν δυσεπιλυτές καταστάσεις ως καρκινώματα. Οι χρήσεις του καρκίνου ως συμβόλου και ως μεταφορά μας φορτίζουν συναισθηματικά και διαμορφώνουν τη στάση μας απέναντί του. Συναισθήματα σχετικά με το κακό προβάλλονται πάνω στον καρκίνο και εκείνος εμπλουτισμένος με νοήματα προβάλλεται πάνω μας. Έτσι όμως κυριαρχούν ο φόβος και η παραίτηση, αποτρέποντας μια περισσότερο ρεαλιστική αντιμετώπιση απαλλαγμένη όσο είναι δυνατό από την κυριαρχία της μεταφορικής έκφρασης και της συμβολικής σκέψης.

Χωρίς να ξεγελιόμαστε ότι ο καρκίνος δεν σημαίνει θάνατο, θα πρέπει ίσως να δούμε ότι ο καρκίνος δεν σημαίνει μόνο θάνατο και ν' αρχίζουμε να μετακινούμε τις διαχωριστικές γραμμές που με απόλυτο τρόπο έχουμε τοποθετήσει για πολλούς λόγους ανάμεσα στην υγεία και την αρρώστια, το καλό και το κακό κ.τ.λ. Στις σύγχρονες κοινωνίες φαίνεται να ξεχνάμε ότι ο καθένας μας αργά ή γρήγορα περνά για λίγο ή για πολύ στη χώρα των ασθενών. Ο σύγχρονος άνθρωπος της νεωτερικότητας έχει δυσκολία να συμψιλωθεί με τη φθορά και τον θάνατο ο οποίος σήμερα χωρίς

Εικόνα 4η: Γεώργιος Ιακωβίδης: «Ανοξία», (1927). Συλλογή Ιδρύματος Ευριπίδη Κουτλίδη

Οι πρόοδοι των επιστημών έδωσαν σημαντικές ελπίδες και συνετέλεσαν στην άμβλυνση του συνειρμού καρκίνος = θάνατος. Πώς όμως έχουμε αξιοποιήσει σαν κοινωνία αυτή την πρόοδο; Μια πρόχειρη ματιά σε δημοσιεύματα του ελληνικού τύπου των δύο τελευταίων ετών πάνω στο θέμα των νέων εξελίξεων για την έγκαιρη διάγνωση και θεραπεία του καρκίνου του μαστού, μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι έχουμε ανάγκη να πιστέψουμε στα θαύματα της επιστήμης και να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο της αποτυχίας. Νέα φάρμακα που ακόμα δεν κυκλοφορούν στην Ελλάδα και στα οποία λίγοι έχουν πρόσβαση, νέες θεραπείες οι οποίες δοκιμάζονται για ερευνητικούς σκοπούς στο εξωτερικό, εμφανίζονται ως πανάκεια στη χώρα μας, νέες μέθοδοι πρόληψης που δεν εφαρμόζονται στα δημόσια νοσοκομεία για το ευρύ κοινό, υπόσχονται έγκαιρη διάγνωση ή μήπως σκορπίζουν πανικό;

Η επιστήμη στην υπηρεσία του ανθρώπου, ή μήπως στην υπηρεσία του κυρίαρχου ιατρικού μοντέλου αντιλήψεων για την υγεία και την ασθένεια; Πρόδος που αμβλύνει, ή μήπως αυξάνει τις κοινωνικές ανισότητες; Ελάχιστα άρθρα συναντήσαμε για τις υπηρεσίες ψυχολογικής στήριξης που χρειάζονται οι ασθενείς στο στάδιο της διάγνωσης, της επέμβασης ή του τελικού σταδίου.

Θεωρώ ότι συμπεριφορές σαν αυτές που περιγράψαμε προέρχονται από το δεδομένο ότι η υγεία και η αρρώστια εκλαμβάνονται ως δύο αντίθετοι πόλοι. Στην ουσία όμως η υγεία και η ασθένεια είναι ένα «συνεχές» που αρχίζει από μια κατάσταση τέλει υγείας, περνά από μια μέση κατάσταση και φτάνει στην κατάσταση της ασθένειας. Ένα συνεχές στα σημεία του οποίου, όλοι μας περνούμε στη διάρκεια της ζωής μας. Ή μήπως η έννοια «υγεία» ορίζεται διαφορετικά από άτομα διαφόρων πολιτισμικών συστημάτων; Αν είναι έτσι, τότε η τοποθέτηση του ανθρώπου απέναντι στο «πρόβλημα» υγεία και η συμπεριφορά του που πηγάζει απ' αυτήν την τοποθέτηση ποικίλλει από άτομο σε άτομο και από κοινωνία σε κοινωνία. Μέσα σ' αυτό το

πλαίσιο οι περίοδοι της αρρώστιας μπορούν να εκτιμηθούν και σαν φυσικά στάδια της αλληλεπίδρασης του ανθρώπου με το περιβάλλον του και όχι μόνο σαν μια δυσλειτουργία του οργανισμού που ενοχοποιεί μάλλον παρά στηρίζει τον ασθενή να αναπτύξει μηχανισμούς για να χειριστεί όσα συμβαίνουν. Μια τέτοια εκτίμηση προϋποθέτει βεβαίως μια θεώρηση του ανθρώπου ως βιοψυχοκοινωνική ενότητα με σώμα, σκέψεις και συναισθήματα σε διαρκή αλληλεπίδραση με το περιβάλλον.

Κλείνοντας θα λέγαμε ότι βρισκόμαστε ανάμεσα σε δύο μυθολογίες, μια αρχέγονη όπου το φρικαλέο υπονοούμενο του νοήματος της αρρώστιας πρέπει να διατηρηθεί κρυφό και μια νεωτερική όπου έχουμε ένα σώμα που δυσλειτουργεί, μια μηχανή για επιδιόρθωση όπου το νόημα απλά δεν υφίσταται. Αυτές οι δύο μυθολογίες φαινομενικά αντίθετες στην ουσία όμως ταυτόσημες μας εγκλωβίζουν σ' ένα δίπολο πάνω στο οποίο κτίζονται αντιλήψεις για την αρρώστια οι οποίες τελικά δεν μας επιτρέπουν μια περισσότερο ενεργητική στάση όχι μόνο προς την αρρώστια, αλλά και προς την υγεία και τη ζωή.

Κινήσεις αυτοβοήθειας ασθενών σαν αυτή του Πανελληνίου Συλλόγου Γυναικών με Καρκίνο Μαστού, αποτελούν νομίζω προσπάθειες για μια στάση που δεν θέλει ν' αποδείξει ποια λογική είναι σωστή, αλλά που προτείνει τρόπους αξιοποίησης του μηνύματος το οποίο συνδέεται με την εμφάνιση του καρκίνου, με στόχο την αλλαγή και την αναζήτηση της ποιότητας και του νοήματος στη ζωή.

Βιβλιογραφικές Πηγές

1. Αρανίτσης, Ευγένιος, «Οι κρυφές αρρώστιες», εφ. Ελευθεροτυπία, 29/11/98.
2. Bois de, Page, «Συρράπτοντας τα σώματα: μεταφορές του γυναικείου σώματος στην Αρχαία Ελλάδα» στο Σερεμετάκη Νάντια, Διασχίζοντας το Σώμα. Πολιτισμός, Ιστορία και Φύλο στην Ελλάδα. Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1996.
3. Capra, Fritjof, *Η Κρίσιμη Καμπή*. Αθήνα: Ωρόρα, 1982.
4. Γκιζέλης, Γρηγόρης, *Η Εθνογραφία της Υγείας*. Αθήνα: Γρηγορόπουλος, 1997.
5. Martin, Emily, «Ιστορία του σώματος - όρια του σώματος» στο Καλειδοσκόπιο. Μελέτες για τον Πολιτισμό, επιμ. Lawrence Grossberg, Cary Nelson & Paula A. Treichler. Θεσσαλονίκη: Μάγια, 1992.
6. Πολίτης, Νικόλαος, *Δημοτικά Τραγούδια*. Αθήνα: γράμματα, 1991 (1866).
7. Scheper-Hughes, Nancy, και Lock, Margaret, «The mindful body: A prolegomenon to future work in medical anthropology», *Medical Anthropological Quarterly*, Vol. 1, 1, 1987.
8. Σόντακ, Σούζαν. *Η Νόσος ως Μεταφορά. Το Aids και η Μεταφορά* του. Αθήνα: Ύψιλον, 1993.
9. Winnicott, Donald Woods, *Μωρά και Μπρέστες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1997.